

Gaál György

A HABSBURG MONARCHIÁBAN A XIX. SZÁZAD FOLYAMÁN LEZAJLOTT MŰVELŐDÉSI ÉS POLITIKAI MOZGALMAK

Az Újvidéken megrendezett nemzetközi szimpozionon
elhangzott értekezésekről

A XIX. századi művelődési és politikai mozgalmak a nemzetté válás serkentői, ösztönzői és építői voltak területeinken. Nyugat-Európában ez a folyamat előbb és más körülmények között zajlott le, míg Afrikában a XX. században, szinte a szemünk láttán zajlanak le azok az események, amelyek ha megkésve is, és más feltételek mellett, de hasonló irányban hatnak, mint azok a történelmi folyamatok, amelyekről az Újvidéki szimpozionon volt szó 1977. április 6—9-én. Többek között ez is adta meg ennek a tudományos értekezletnek aktualitását.

„*A Habsburg birodalom területén élő népek politikai és művelődési mozgalmainak*” olyan vizsgálata, amely fényt derít e népek nemzetképzésének közös és sajátos jegyeire, ambíciózus, mélyenszántó, alapos és marxista történelemszemléleti módra utal. Egyéni munkával, individuális tudományos erőfeszítéssel ezt az izgalmas tudományos kérdést teljes összefüggéseiben mindmáig nem sikerült kielégítően, kimerítően, meggyőzően és alapos tudományos argumentációval feltárni, ismertetni. A nemzetközi tudományos értekezlet nem választhatott volna jobb témakört, méltóbb tudományos kérdéskomplexumot, mint ez a kérdés, amelynek megvitatására a Matica srpska másfél százados fennállásának évfordulója, a szerb nemzeti öntudatért küzdő élharcos, Svetozar Miletić születésének 150. évfordulója nyújtott jó alkalmat. 150 éves fennállásának jubileumán így a Matica srpska egy igen rangos nemzetközi értekezletnek kezdeményezője és szervezője, amely megvilágította egy egész sor szláv matica történelmét, taglalta számos Duna melléki nép nemzetképzésének folyamatát, de ugyanakkor az ünnepektől intőzmenyek a Matica srpskának múltját és Svetozar Miletić történelmi portróját is sok új színnel, számos új történelmi adattal gazdagította.

A Habsburgok idején az Osztrák—Magyar Monarchia nemzeteinek művelődési és politikai mozgalmival számos tudós foglalkozott és ma is

sokan foglalkoznak különféle tudományos, és nem csak tudományos indítékkal. Hazánkban nem kevés azoknak a száma, akik e témakörben végeznek kutatásokat, és természetesen a jubileumi szimpozion tíz tagú szervező bizottsága elsősorban is az ő munkájukból merítette a beszámolókat zömét. Hálásnak mutatkozott ez a témakör, mert a jugoszláv testvér maticák történetével párhuzamosan sikerült saját történelmi útját bemutatni a jubiláló maticának. De épp úgy ez a bizottság olyan igényű rendezvényt akart szervezni, amely lehetővé teszi a bepillantást az értekezlet nemzetközisége által a tudományos kutatás legújabb eredményeibe, a maticáknak az olyan nemzeti kulturális és politikai mozgalmak kérdésébe, amelyek az Osztrák—Magyar Monarchia közös politikai körülményei között születtek. Közös történelmi múltjukban gyakran a Habsburg-rendszer volt e mozgalmak kerékkötője, botlasztója, vagy egymás ellen uszítója. Emiatt a bizottság olyan neves tudósokat hívott meg Csehszlovákiából, Lengyelországból, Kelet- és Nyugat-Németországból, Ausztriából, Magyarországról, Romániából, az Egyesült Államokból és a Szovjetunióból, akik e kérdéskomplexum tanulmányozásával foglalkoztak, és kiemelkedő eredményeket értek el. A meghívottak, romániai történészeket kivéve a szimpozionon részt is vettek.

A szimpozion tudományos eredményei. A háromnapos tudományos értekezlet mérlege több mint kielégítő. A 42, általában igen színvonalas és sokrétű beszámoló messze felülmúlta a szervező bizottság elvárásait. Pedig nem kis ambícióval indult ez a szimpozion, és nemcsak a tudományos, hanem a közéleti és politikai munkások igen nagy érdeklődését is kiváltotta. Ezt bizonyítja többek között azoknak a neves politikusoknak és közéleti funkcionáriusoknak a részvétele is, akik a szimpozion megnyitására és a munkájában részt vettek: Radovan Vljaković, a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Elnökségének elnöke, Molnár Vilmos, a Tartományi Képviselőház elnöke, dr. Milenko Nikolić, tartományi művelődési és közoktatási titkár, Boško Krunic, a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának alelnöke, Jovan Dejanović, az újvidéki községi képviselő-testület elnöke, Mladen Leskovac, akadémikus, a Matica srpska elnöke és dr. Branislav Vranešević, a Jugoszláv Történelmi Társaságok Szövetségének elnöke.

Az értekezlet jelentőségét méltatta megnyitójában Mladen Leskovac és dr. Milenko Nikolić. Dr. Milenko Nikolić szavai szerint nagy jelentősége van annak, hogy ezt a nemzetközi értekezletet itt Vajdaságban tartják, ahol öt egyenjogú nyelven tanulnak a diákok, öt nyelven sugározza a rádió és a televízió műsorát, öt nyelven nyomtatnak újságokat, folyóiratokat, könyveket. Itt Vajdaságban, ahol az egyenlőség és egyenjogúság titói eszméje teljes mértékben érvényesült.

A szimpozion bevezető előadását dr. Nikola Petrović, az előkészítő

bizottság elnöke tartotta „A Matica srpskáról és Svetozar Miletićről százötven év múltán” címmel. Előljáróban utalt a Matica srpska megalakulásának társadalmi-politikai előzményeire, gyökereire, taglalta annak politikai útkeresését, majd a kis „Vértelen forradalomra” tért ki, amelyre a konzervatívok bukása és a miletići irányzat győzelme után került sor. Az elhangzottak igen érdekesek voltak, nemcsak azért, mert a szimpoziont közvetlen kapcsolatba hozták a kettős titói jubileummal, hanem a mondanivaló aktualitása miatt is. A beszámolóban azok a részei a részvevők nagy érdeklődését váltották ki, amelyek a Matica srpskának a két háború közti és a népfelszabadító háború alatti tevékenységére utaltak, és arra, hogy a JKP és elnöke, Tito elvtárs e nagymúltú kulturális intézmény iránt minden időben megkülönböztetett figyelmet, gondoskodást tanúsított.

Az első napon a plenáris, bevezető ülésen még négy összefoglaló beszámoló hangzott el: „A művelődési és közoktatási egyesületek némely vonatkozásairól a nemzetté válás folyamatában a XIX. századi Közép-Európa keleti részében” (J. Chlebowczyk); „A Matica srpska megalakulása és működésének első évtizede” (Ž. Milisavac); „Az irodalmi nyelv megteremtéséért folytatott harc Kelet-Európában” (Arató E.); és „Svetozar Miletić gondolatvilágának filozófiai-jogi alapjai” (M. Jovanović).

Az ünnepi megnyitót követő ülészakon plenáris értekezéseken és szekciók keretében a következő témájú értekezések ismertetésére került sor: „A társadalmi áramlatok eszmei-programbeli alapelveinek összehasonlító jellegzetességei az Osztrák birodalom szlávok lakta területein” (I. I. Lescilovszkaja); „Az egyházi szervezetek jelentősége a szerb és román nemzetek kialakulásában”, (E. Turcsynski); „Karl Renner és Ottó Bauer a Habsburg birodalom délszláv politikájáról és a délszláv kérdés megoldásáról” (E. Redžić); „A szláv maticák szerepe a nemzeti öntudat kialakulásában” (A. Sz. Milynyikov); „A forradalmi demokrácia és a burzsoá forradalmárok a szerb felszabadító mozgalmakban a XIX. század hatvanas éveinek végén és a hetvenes évek folyamán” (V. I. Frejdzon); „A Cseh Matica és annak társadalmi bázisa a március előtti korszakban (1830—1848)” (M. Hroh); „A nyelv problémái a modern nemzetek létrejöttének folyamatában” (Szeli István).

Két szekcióra bontva folytatta munkáját a szimpozion másnapi ülészakán. Itt csak a beszámolók címeire korlátozzuk ismertetőnket; „A Szlovén Matica viszonyulása más délszláv kultúrákhoz” (J. Rotar); „A matica mozgalmak az ausztriai szlávoknál nemzeti újjászületésük idején” (V. Žaček); „A Matica slovenska kapcsolatai más szláv maticákkal, különös tekintettel a Matica srpskára” (Š. Barbarić); „A nyugati romantika hatása a Habsburg birodalom kis nemzetének zenei műveltségére” (N. Mošusova); „A politikai körülmények hatása a Szerb Nemzeti Színház

műsorpolitikájára a XIX. században” (P. Marjanović); „Vuk előfizetői a Habsburg birodalom tartományaiban” (D. Peyfuss); „Kevéssé ismert adatok a nyelvi-helyesírási gyakorlatról Bosznia-Hercegovinában az osztrák—magyar megszállás idejében” (N. Gošić); „A Szerb Nemzeti Színház egy meg nem valósult vendégszereplése” (L. Dotlić); „A közművelődési-oktatási munkás egyesületek megjelenése és jelentősége Vajdaságban a XIX. században” (Mészáros S.); „Munkás-önképző társaságok Horvátországban 1867 és 1905 között” (V. Oštrić); „Szabó Ervin, a forradalmi szocialista és a nemzeti kérdés” (F. Bikár); „A szerbek és a magyar országgyűlés a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig” (S. Gavrilović); „A szlovák—szerb kapcsolat és együttműködés történetéből a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben” (V. Matula); „A bunyevác horvátok nemzeti újjászületéséről” (S. Kuzmanović); „A vajdasági ruszinok nemzeti újjászületése a XIX. század második felében” (Á. Löbl); „Kállay nyelvi politikája Bosznia-Hercegovinában” (T. Kraljačić).

A második szekcióban a következő beszámolók hangzottak el: „A Cseh Matica az 1848—1849. forradalom bukásától 1860-ig terjedő időszakban” (J. Koči); „Az Ossolinszki nemzeti intézmény” (J. Třynadlowski); A budusini Matica srpska és helye a luzsicei szerbek XIX. századi nemzeti mozgalmában” (J. Šolta—P. Kunze); „A Matica hrvatska és Matica dalmatska a művelődési és politikai szerepe a megalakulását követő első évtizedekben” (M. Živančević); „A Matica srpska mint követendő példa a Matica slovenska megalakulásában és tevékenységében” (J. Kmeć); „A Matica slovačka tevékenysége az 1873—1975 időszakban” (J. Butvin); „Az ukrán—délszláv művelődési kapcsolatok történetéből a XIX. század első felében és a galíciai matica megalakulása” (F. I. Steblij); „A Matica srpska Felix Parčetić újjvidéki főispán jelentéseiben” (L. Rakić); „A Matica moravska és jelentősége a morvai cseh nemzeti mozgalom kezdeti fázisában” (B. Žindelarž).

A harmadik napon, a szimpozion újra plenáris ülészen hallgatta meg a következő beszámolókat; „A szlovén művelődés fejlődésének karakterisztikái a XIX. században” (V. Melik); „Adalék a magyarországi szerbség társadalmi struktúrájának megismeréséhez” (H. Haselsteiner); „Svetozar Miletić és Mocsáry Lajos kapcsolatai és együttműködése a nemzeti elnyomás ellen vívott harcban” (Rehák L.); „Mocsáry Lajos az »egyleti jog« szabadságáért (Kemény G.); „Svetozar Miletić Kállai Benjámintól és NAPLÓJÁBAN”. (V. Krestić).

A felsorolt 42 beszámoló és az igen gazdag vita, amely a szimpozionon kialakult, világosan rámutatnak ennek a tudományos értekezletnek kvantitatív eredményeire. A publikált anyag minden kétséget kizáróan tükrözi majd ennek az értekezletnek minőségi értékét is.

A szimpozion szervező bizottságának elnöke dr. Nikola Petrović záróbeszédében az értekezletet eredményesnek, sikeresnek minősítette, kiemelve azt, hogy sok jelenségre új fényt derített, sok új tényanyaggal gazdagította eddigi történelmi ismereteinket, új módszereket tárt fel és népszerűsített, továbbá hozzájárult a kölcsönös, a Duna menti népek közötti egyetértés ápolásához. Külön kiemelte dr. Kemény G. Gábor és dr. Rehák László beszámolóinak jelentőségét ezen az értekezleten, mert szavaira hivatkozva: „Mi Vajdaságban sokáig megfélekedtünk arról, hogy Vajdaságunk története nemcsak a szerbek története, hanem a többi nemzet és nemzetiiség története is, és keveset tudunk a többiek mozgalmairól. Dr. Kemény G. Gábor és dr. Rehák László rámutattak azokra az igen értékes tényekre, amelyek az együttműködés, a kölcsönös megértés szellemében hatottak, és ezzel értékes meglátásokkal, megállapításokkal gazdagították az értekezlet eredményeit.

A magyarok művelődési és politikai mozgalmainak megvilágítása. A fent említett értékeléssel kapcsolatban logikusan felmerül a kérdés, vajon ezen a nemzetközi értekezleten, amelyen az *Osztrák—Magyar Monarchia nemzetjeinek művelődési és politikai mozgalmait ismertették* 42 beszámoló és számos értékes és informatív felszólalás alapján, milyen képet adtunk mi magyarok önmagunkról, múltunkról, a nemzeti mozgalmakban elfoglalt helyünkről. Annál is inkább kell erre a kérdésre felelnünk, mert dr. Nikola Petrović szavaiból világosan kitűnik a szervező bizottságnak az az elhatározása, hogy a régi, reakciós, önmaga nemzeti mozgalmába zárkózó vizsgálati módszert túl kell haladni, és komparatív, történelmi vizsgálódásnak kell érvényesülni. Ha ez így van, akkor igen fontos az a kérdés, hogy milyen képet adtunk önmagunkról, milyen alaposással körvonalaztuk saját kulturális-politikai nemzeti mozgalmainkat ezen az értekezleten. Ez azért is fontos kérdés, mert Horthy idejében Magyarországon és a királyi Jugoszláviában egyaránt a nacionalista, burzsoá történettudomány, de a forradalmunk utáni időszakban is a más nemzetek jelenéről tudomást sem vevő történelmi irodalmunkban is sok a ferdítés, mulasztás, sok esetben még nincsenek kikutatva a történelmi események egymás közötti hatásai, gyakori az egyes jelenségek jelentőségének túlértékelése, vagy hiányzik az objektív ténymegállapítás. Az így kialakított történelmi kép szerint a XIX. századi nemzeti mozgalmunk igen sötét, reakciós, regresszív, szinte kizárólagosan sovinizta elemekkel teli. A szimpozion tehát jó alkalom volt arra, hogy az elkerülhetetlen korrekcióval, több megbízható adatot nyújtsunk kritikus és objektív megvilágításban azoknak a szaktársaknak, akik a magyar nyelvet nem ismerik (és sokan nem ismerik), akik ennél fogva nem ismerhetik a marxista magyar történelemtudomány eddigi eredményeit ezen a téren.

Dr. Nikola Petrovićtyal együtt örömmel állapíthatjuk meg, hogy ezen a téren, hála Kemény G. Gábor és Rehák László beszámolóinak, komoly lépést tettünk előre. De mégsem lehetünk megelégedve azzal, amit ezen a téren kaptunk, és adhattunk volna másoknak.

Dr. Arató Endre beszámolója rendkívül értékes, átfogó értekezés volt. Dr. Arató Endre mondanivalója joggal vonta magára a szimpozion érdeklődését, mert szokatlan módon nyúlt a kérdéshez. Újszerű megoldásokat nyújtott és széles keretek között mozgott tudományos érdeklődése. Mégis nagy csalódással vettük tudomásul, hogy ebben a pompás fejtegetésben a kelet-európai népek sorában, névszerint a cseh, lengyel, finn, horvát, szlovén, észt, orosz, ukrán, szerb, szlovák, bolgár, lett, albán, görög és román nemzetek között a magyarok nevét mégcsak sejteni sem lehet mintha egyszerűen nem éltünk volna, és nem élnénk közöttük, osztozva sorsukban, történelmi útjukon, politikai és kulturális fejlődésükben. Pedig a szimpozion témája igen világosan volt megfogalmazva: A Habsburg birodalom területén élő népek kulturális, politikai mozgalmi a XIX. században. A magyarok ebben a monarchiában voltak, a téma rájuk is vonatkozott, sőt nagymértékben rájuk, mert a magyarok mozgalmának alapos ismerete nélkül nincs és nem lehet teljes kép a vajdasági szerbek, a horvátok, erdélyi románok és a szlovákok mozgalmairól sem, hisz tudjuk, hogy ezek a mozgalmak között állandó volt a kölcsönhatás, néha az együttműködés jegyében, gyakrabban az egymás elleni harcban nyilvánult meg.

Olyan tudós tollából, mint amilyen Arató Endre, hisszük, hogy újszerű, marxista megközelítésű képet kaphattunk volna erről a témáról. Az egész nemzetközi szimpozion, de elsősorban is a jugoszláv historiográfia megbízható, higgadt, elfogultságtól mentes, a magyar historiográfia legújabb kutatásaira és felfogásaira alapuló képet kaphatott volna a magyarok XIX. századi művelődési-politikai mozgalmairól, vagy azok egy igen fontos kulcskérdéséről, ha esetleg Arató Endre nem vállalta volna az egész problematika összefoglalását. Így aztán igen furcsa helyzet alakult ki: a hazai tudósok természetesen a délszláv népekre vonatkozó tömör adatokkal gyarapították jugoszláv vonatkozású tudásunkat: ugyanezt tette a számbelileg jelentékeny cseh és szlovák delegáció, valamint az ukrán és a lengyel korreferátumok írógárdája: mindenki a saját nemzetére vonatkozó adatokkal járult hozzá elsősorban a szimpozion sikeres munkájához, vagy ha szélesebb körben is mutattak be egy-egy mozgalmat, önmagukról, saját nemzetükről nem feledkeztek meg. A magyarok kulturális-politikai mozgalmainak számos döntőfontosságú részlete elveszett, részletkérdéssé zsugorodott, és ha nem lett volna dr. Kemény, dr. Rehák, dr. Bikár és részben dr. Szeli korreferátuma, a történelmi térképről teljesen kimaradt volna nevük. Legalábbis e szimpozionon elhangzottak

alaján. Mert dr. Mészáros értekezésében a munkás kulturális-művelődési egyesületek című korreferátumban sincs kitérés arra vonatkozólag, hogy a vajdasági magyar munkások ezekben az egyesületekben hogyan viszonyultak saját nemzeti mozgalmukhoz, és milyen volt a magatartásuk a szomszédos népek nemzeti mozgalmai iránt.

*A vajdasági nemzeti kulturális-politikai mozgalmak
a XIX. században*

A szimpozion anyaga jelentősen hozzájárult a vajdasági nemzeti mozgalmak ismeretének kibővítéséhez. Emellett a rendkívül értékes anyagon kívül, amely a Matica srpskáról és a szerbek kulturális, politikai harcairól és gazdasági, szociális helyzetéről elhangzott, említésre méltó eredmények születtek a vajdasági ruszinok és szlovákok nemzeti mozgalmairól is. A vajdasági magyarok és románok idevágó tevékenységéről jóformán semmit sem hallottunk. A románok történelmi pozícióit nem is tudta a szervező bizottság kellő beszámolókkal ismertetni, mert minden újult erőfeszítésünk, hogy Romániából megfelelő előadókat hívjunk, kudarcba fulladt. A vajdasági magyarok mozgalmairól, magatartásáról nem kaptunk képet nyilvánvalóan azért, mert káderhiány miatt, és megfelelő kutatási eredmények hiányában, mi ezekről a mozgalmakról ma nem tudunk még kielégítően számot adni. Pedig ezt helyettünk nem végezheti el más, és nem is kellene, hogy másra bizzuk.

A szimpozion anyagából így kimarad majd az a részletkérdés, hogy a vajdasági magyarok milyen kulturális és oktatási intézményekkel rendelkeztek a XIX. században, milyen volt a könyv-, folyóirat- és újságkiadási tevékenységük, milyen szerepet töltettek be a helyi, a vajdasági magyarok a gazdasági életben, a politika: és kulturális tevékenységben. Pedig érdekes lenne már egyszer megtudni, hogy a magyaroknak itt vajdaságban volt-e a Matica srpskához hasonló kulturális, tudományos intézményük, ha volt, hogyan tevékenykedett, ha nem volt, miért nem volt, mi és hogyan helyettesítette ezt a hiányt. Érdekes lenne felmérni, miért kaptak például gimnáziumot az újvidéki magyarok fél évszázaddal később, mint az újvidéki szerbek, hogyan hatott kulturális életünk kibontakozására ez a hiány. Érdekes lenne már egyszer felmérni például miért jelentkezik oly későn Újvidéken a magyar sajtó, az újságok, folyóiratok, miért nincs a szerb népszínház mellett magyar népszínház is Újvidéken. Jó lenne már egyszer felmérni a vajdasági magyar burzsoázia, proletariátus és parasztság helyzetét, politikai, kulturális tevékenységét, mint ahogy nagy szükségünk lenne arra is, hogy a vajdasági pártok történetében felleljük a magyar pártok szerepét is. Mi nem tudjuk azt sem, hogyan

vélekedtek a vajdasági magyar újságok a XIX. században számos politikai kérdésről: Vajdaságról, gazdasági-politikai helyzetéről, más nemzetek politikai mozgalmairól. Nem tudjuk azt sem, hogyan értékelték ezek az újságok például a Matica srpska és a Szerb Népszínház működését, vagy saját kulturális, szociális, gazdasági és politikai helyzetüket, tevékenységüket.

Nyilvánvaló, hogy még sok a munkánk.